

A Mathiász-panzió

NÉMETH LÁSZLÓ ELSŐ VÁSÁRHELYT ÍROTT DRÁMÁJA

Habent sua fata libelli. A *Mathiász-panzió* sorsa: a dráma drámája. A témát az író 1940-es nyári útjáról hozta magával. A helyi körorvos fia szervezte műkedvelő színielőadásról, Váry István ekkoriban olvasott Mathiász-életrajzáról tanulmány is készült. Az „apai ambíció”, a „vér szerinti és szellemi család” drámájának megírására azonban csak 1945 őszén került sor, már az új otthon szülőiindás verandáján, a méhzümmögéses napsütésben. Ekkorra vált aktuálissá számára a tárgy, átköltözöben a Békésen maradt vérségi családból a Vásárhelyt köréje szerveződő szellemi családba. Most éleződött ki a *Lányaim* problémája: a szülő a maga képére formálhatja-e gyermekeit, avagy helyesebb pedagógiai modell az iskolai — tanár és diák hűvös távolságtartása az óra üvegharangja alatt. 1948 nyarán — abban a levélben, melyet Gulyás Pál özvegyének címzett — a dráma elkallódását panaszolta: „A Mathiász-panzió című darabomat, mely múltkor még köztük volt a Debrecenbe viendőknek, már így sem találjuk.” De nem nyugodott bele elvesztésébe: újraköltötte, emlékezetből. Az elveszettnek hitt s végleges szöveg eltérése jelentős. Kihulltak belőle a harmincas évek: a középosztályi értelmiségi életforma s a népi írói mozgalmak jellegzetesen korfestő színei, stílusában is egyszerűsödött. Ám erősödött az átírással a történet egyetemes érvénye. Mondandó, hangvétel a *Nagy család* felé közeledett.

A *Mathiász-panzió* a sziget-család—nagy-család témakörben valahol feleúton van a *Cseresnyés* és az *Égető Eszter* között. Anna is, Ágnes is, Eszter is „növényi természet” — a magyar tipológia sivatagba oázist álmodó s teremtő csokonaias mintája. Klára, mint később Lóránt vagy Égető Eszter gyermekei: a felbomló család áldozata. De a párhuzamnál beszédesebbek a különbségek. Cseresnyés Mihály miczurinizmusát még a ráció szüli. A diktatórikus gondolat a férfi kiválóság erejével kényszeríti a telep lakóira az élet uniformisát. Gróti Ágnes ellátója már megengedi, sőt éleszti az egyéni változatot. Az utópia is emberibbé válik az asszony kályhamelegében. Klára azért áldozat, mert sorsát apja a Cseresnyés rideg rendjébe parancsolja; Lóránt viszont azért, mert nem részesülhet a Mathiász-panzió idilljében. Gróti Ágnes világa demokratikusabb; nincs Pór Pétere. Több, mint középosztályi ügy. Nem hullik szét, mint a Cseresnyés — nem a rögeszmében, hanem a fiatalok boldogságában van az ereje. De Hódi Barna és Gróti Ágnes kettőse Méhes Zoltán és Égető Eszter ambivalenciájának is előképe. Ám a regényben a szellemi család már az élet, a történelem közegében alakul. Barna és Ágnes: soha egymásra nem találó életelv; Méhes és Eszter: egymással testvérriesülő eszmény. Ami a drámában ellentét, a regényben már egyensúly.

A *Mathiász-panzió*: Diogenész hordója inkább vagy Noé bárkája? A múlt gyógyul benne vagy a jövő készül? A kritika — aszerint, hogy Hódi Barna iróniáját vagy Gróti Ágnes hitét hallotta ki a darabból erősebben — kettős választ adott e kérdésre. Pándi szerint sziget, de „ennek a panzióknak nincs társadalmi dinamikája... összeomlott életek, megvalósulatlan célok úzóttjeinek menedéke... csak pótléka az ifjúkori lelkesedésnek, terveknek, családnak... inkább groteszk-szomorú oázis, mint erőd, hatékony ellenállás”. Sőtér viszont — mint Marx a polgári társadalmat előlegező robinzonádokban — a valóságértéket hangsúlyozza benne. „A Mathiász-panzióban nem a Cseresnyés utópiája valósul meg, hanem az emberi szeretet, a jóság, a megértés, az összetartó közösségi érzés eszményi világa. Ez a világ nem »külön utas« immár, ez a fajta humánium nem különöcség többé, hanem a jövő tár-

sadalmának megálmodott harmóniája” — írja. Nem a régi újnemes szekta gondolatának fölelevenítése, hanem a szocialista erkölcs előképe. Mindkét álláspont igazolható szövegidezetekkel. Hódi az embertani kísérletet az intellektus fölényével nézi. „Mint a többi hajóroncs: Valentin, az újságíró. Más hajóroncsokkal sűtkérezni ezen a boldog zátonyon” — utasítja el Gróti Ágnes meghívását. Öreg már a játékra, de még nem szenilis, hogy érzelmesen elandalodjon rajta. De kritikájával csak önmagát rekeszti ki a Mathiász szellemi családjából, a fia s mások számára szükségesnek ítéli. A gúnyt nosztalgiaiával mérsékli. Utolsó szava: „Én réges-rég az vagyok, ami belőlem magában megmaradt. Aki most kimegy innét: az csak egy árnyék, amit végzete egy emberből meghagyott.” Gróti Ágnes viszont — ha érzi is annak egyoldalúságát, hogy a panzió naiv szellemi játék, nem pedig a gondolat édene — a „fausti lökés”, az erkölcsi megújulás lehetőségét emeli ki benne. Igazában a Mathiász-panzió átmeneti képződmény: teljessé Hódi részvételével válna. Út a kivonulás erkölcséből a közösségi morál felé. Már nem sziget, inkább félsziget: sűrűsödnek kapcsolatai — színelőadással, dalárdával, könyvtárral — a falu, az élet irányában, de még kívül van a világon. Esméje ambivalens igazság, alkat dolga, hogy vállalni lehessen. Menedék, amelybe „tótágas obszervatórium” épül bele: szőlő helyett az ember nemesítésének laboratóriuma.

A beilleszkedés drámái sorában a *Sámson* a bosszú tragédiája volt, az erkölcsi világrend visszaállításáé; a *Mathiász-panzió* az emberi kapcsolatok drámája. A *Sámson* vad viharzása után csupa belső mozgás. Három vetülete is van: erkölcs, pedagógia és természet drámája.

Mint erkölcsi dráma, hűség és megalkuvás konfliktusa. Hódi Barnát meghaladja múltja: a Mathiász — a korábbi „népi egyetem” — előbb az ő ifjúkori álma, amit egy szép, de a gondolkodás reflexeit lenéző lányért hagy cserben. A család, a karrier, a fiában kárpótlást kereső pedagógiai hóbort: élete kompromisszuma. Önnön lehetőségei bukott embere. Ám az elhagyott múlt Gróti Ágnesben s a megvalósult Mathiászban újra megkísérti. Az Elv szemrehányása önvizsgálatra készíteti: az eltemetett hitet és a sorsába való beletörődés érzését ütközteti benne. A vívódást rezignáció és önirónia kíséri. „Maga él az én igazi otthonomban” — mondja Gróti Ágnesnek. Ágnes mama lányai a Hódi Barna „persze, a hajdani, igazi” — gyermekek. De méntséget is keres. „A múlt a végzet: s komolysággal — akár jó, akár rossz — csak az ő barázdáin mehetünk tovább.” A próbán másodszer is megbukik. Kétféle múltjából nem az újrakezdés hitét, hanem a vereséghez fűző keserűséget választja. Iróniája visszájára fordul: fölény helyett csalódás költözik belé. Vele szemben Gróti Ágnes a megtestesült hűség. A megvalósult eszme, amitől a mester elpártolt. Nemes bosszú fűti? Inkább a vérévé vált erkölcs. Hódi egoizmusánál igazabb üdvösségügy: a közösség szolgálata. Élet, amelybe Hódi legfőbb meghalni költözhet. De az Idea tisztaságát is megkísérti a múlt. Előbb a pesszimizmus alakjában. Nem naivság-e a hit, ha Krisztusa Júdássá változik? (Ekkor hártja el Eszti kérését, hogy tagja lehessen szellemi családjának.) Aztán az ösztönök szólnak meg benne: ha a Mathiász egy tudat alá szorított ifjúkori vonzalom tárgyi emléke, az egykori modell nem lehetne-e egyszersmind lakója is? Az eszme átjátszható-e emberré, a platóni viszony az érzelmek párbeszédévé? Legalább Irénben, aki a huszonhét év előtti Ágnes alakmása? (Az elfojtott féltékenység ennek az álomnak a kiélése.) Ám a Bálvány nem elevenedik férfivá. A valóságról kiderül, hogy kísértet. Gróti Ágneset a kudarc parancsolja vissza a kötelesség hősnői szerepébe. (Ekkor egyezik bele, hogy Eszti a távozó Hanna helyére a panzióba bejöhessen.) A lélek titkolt háborgása halk elégiává csöndesedik.

A kudarc gyógyszer a pedagógia. Gróti Ágnes számára a Mathiász-panzió nevelési kísérlete, Hódi Barnának az apai ambíció. Az emberi kapcsolatok drámája egyszersmind a kétféle koncepció konfliktusa. A különbséget Valentin fogalmazza meg: „Az ember puskagolyóra gondol, amely nem lát, nem hall, csak megy, süvít... Nekem valami olyan kell, mint a szőlőtő mellett a karó. Amihez, ha indázok is, állandóan viszonyulok.” A puskagolyó-pedagógiának hiúság és ráció a mozgatói.

A belé rejtett önzést Lóránt iróniája a fonákjáról mutatja meg. „A fiak nem koporsók, hogy beléjük temetkezzünk!” — kiáltja. „Ezek: nem olyan művei, mint A magyar pásztorélet” — vitatkozik vele a maga türelmesebb hangján Ágnes. Az apai rögeszme nem ölheti meg általa mások életét. A szülői becsvágy az erős és fejlett ember visszaélése a gyöngével s fejletlennel szemben. Számára Lóránt, a tehetséges fiú olyan „mint egy érdemrend, mely ott fog himbálózni a mellén”. Minervai pedagógia ez: a kiválóság az egyetlen eszménye. De a kiválóság fogalmából is kizárja mindazt, ami nem szellemi természetű. „Ami vonz, az méltatlan is. A méltó: a látszat, a hazugság — a tökéletes fiatalember, akit ő vasal majd ránk” —, feszeng szűk keretei között Lóránt. E pedagógiának kettős a tragikum: a meghíusuló apai dicsőség és a hirtelen lehűtött üveggyöngyként törékeny fiú öngyilkossága. Kiderül róla, hogy Don Quijote-i délibábkergetés: Lóránt se különb, mint Béla, csakhogy ő nem leckekönyvet hamisít, hanem tudományos munkájában plagizál. Látszat és valóság helyét cserél egymással. Az önállótlán álmodozónak tartott kisebbik fiú az erősebb öntet: az intellektus rideg világába kényszerített s az anya melegét az érzéki Hannában hiába kereső fiatal tudós az élet első szilajabb érintésére összeroppan. Hódi Barnával szemben Gróti Ágnesé az igazabb pedagógia, mert már közösségi hangszerelésű. A szülői mánia örültsége helyett a belátás realizmusa jellemzi. Megtűri önnön ellenzékét is az újságíróban, aki a Mathiász-panzióval az egységes technikai világcivilizáció uniformizáló eszméjét szegezi szembe. Otthonná tágult keret, amelybe belefér szín, karakter, önállóság, játék, érzelem — minden emberi változat. Nem elégszik meg a fej kiművelésével, hogy az emberi éhséget csak könyvekkel és monográfiákkal tömje; a szívet is gondozza. Erkölc, szeretet a vezéreszméi. „Az ember tegye a jót, s az végigremeg valahogy az egész emberiségen” — mondja mottójaként Ágnes mama. A panzió pedagógiai receptjét — paradox módon épp a belőle kimaradó — Lóránt így fogalmazza meg: „Hagyjuk élni az embert... S hagyjuk, hogy ő válasszon és nevelje ő magát.” Türelem, szabadság és példa. Ám ennek a pedagógiának is — azon túl, hogy naivitásáért se Hódi, se Lóránt nem tudja vállalni —, megvan a maga kudarca: Hannában. A természet beszélhet a nevelés dolgába: megerősítheti, de keresztezheti is. E ponton hajol át a *Mathiász-panzió A két Bolyai* problematikájából a természet drámájába.

A *Mathiász-panzió* a kétféle természet, vér és szellem drámája. „A nő, aki nem vonzotta, egy szellemi családot alapított neki, s akinek a gyermekeire a maga szellemét akarta rákényszeríteni, ellenséges kromoszómáival minden apai művét rombadönti” — foglalja össze Németh László. Biológia és erkölcs külön útja ez. A szerelem: vak kúszó, férfit s nőt kiforgat érényéből, lehetőségéből. Hódi Barna házassága két másfele húzó lélek vívódása. Felesége vonzó, makacs, érzéki gyermek, de férje társadalmi szerepei iránt érzéketlen. A család: az átöröklés sorsjátéka. „Ebben társszerzők is vannak: az ősök, szinte a faj, az egész emberiség” — halljuk a Mathiász színpadáról. Hódi Barna a maga szellemi képmását keresi gyermekeiben. De kiderül, hogy alkatukat anyai gének határozzák meg: ezért van, hogy Lóránt „sima felület s belül káosz”, kráterhiány, s ha nincs anyapótléka, a pisztolyban keres gyógyírt sebére. Béla boldogsága is anyai butaság és lomhaság. A férfinak be kell engednie „műalkotásába” az idegen vért, nem avatkozhat be a természet „furcsa kémiajába”. Így lehet a sors a gének bosszúja. Akárcsak Thomas Mann elbeszélésében, *Az elcserélt fejekben*. Hódi Barnában és Gróti Ágnesben a gondolkodásmód rokonságát alkati különbözőzés keresztezi. Barna csupa „csont, góg, méltóság”, a „lelkét körülöfolyó problémaszorítás” szinte életeleme. Ágnesnek nem a sors, hanem a „lelke alatt őrzött” boldogság az érlelője. Ezért nem találhatnak egymásra. Vér és szellem drámájának most még az alkati véletlen a rendezője. Kormányozható erővé majd az *Éget* mostben válik.

A *Mathiász-panzió*ban pirandellói sugallatra egy készülő műkedvelői előadás körül bontakozik a cselekmény. A dráma a drámában azonban nemcsak kompozíciós fogás. Jelentéshordozó is: a színpad az élet drámáját ismétli. A játék — mint Brecht *Kaukázusi krétakörében* — verségi és szellemi család példázata: a benne

szereplő parasztszony vajon a húsából lett vagy a fogadott gyermekét választja-e. Ugyanakkor ellenpont is: míg a darab konfliktusa megoldódik, az anya édes gyermekétől szellemi fiához költözik, addig Hódi Barna és Gróti Ágnes kerettörténetében nem talál egymásra a két főhős. Az eszme nem elég erős, vagy az ember gyöngé rá, hogy Hódi sorsában életté váljék? Mindkét állítás valószínű. Az előbbi igazát az a tény bizonyítja, hogy a példázat végül is nem elevenedik meg a néző előtt, a dráma szereplői csak beszélnek róla, kommentálják és értelmezik. Az utóbbiét a pisztolylövéssel a deszkára lépő halál. A *Mathiász-panzió* végső fokon eszme és valóság drámája.

Az elhibázott s gyógyulást kereső sors csak egyik összetevője a drámai konfliktusnak. Megérteni is csak az új társadalom drámában készülő erkölcsi modellje felől lehet. A mondandó a személyiség és az általános emberi érvény jelentésrétegeivel több. Hűség és megalkuvás drámája: a Németh László-i életmű egységének védelme. A pedagógia „áldása és átka”: az író és tanár dilemmája — „aki másokat szeretne nevelni, mondjon le előbb önmagáról”. De a történet nemcsak a líra, hanem a mítosz határán is átlép. A *Mathiász-panzió*: modern éden. Évaja a „gyűjtogató” Hanna, aki végül is kiűzetik a paradicsomból. Hódi Barna sorsa mőzesi élet: megálmodja az ígért földjét, de rálépni már nem adatik meg számára. Gyermekei közül Béla a bibliai tékozló fiú, Lóránt pedig afféle apai oltáron feláldozott férfi-Iphigeneia. Gróti Ágnes hellén Földanya és ellen-Éva: neki már sikerül megszönie maga körül a boldogságot. A háromféle — társadalmi, személyes és mitikus — jelentésréteg harmóniát alkot, sehol se burjánzik túlságosan vagy a történet ellenére.

A *Sámsonban* a drámai tárgy a sors rendkívüli pillanata, a *Mathiász-panzióban* viszont a köznapi lét. Nem a végzet szól benne, hanem az élet. Bonyolult gazdagság, fölforrósodó, majd megcsendesedő atmoszféra. A drámaíró küzdelme az anyaggal van: a téma a darabot a polidráma, a formáló ösztön a monodráma felé húzza. A mellékszereplők is hordoznak magukban ellentmondást: Bélában a fiúi kötelesség és a szerelem ereje ütközik össze, Etelkában a *Mathiász-lakó* tartása és önnön boldogságának a féltése, Lórántban a lázadás indulata és a menekülés esengő tétovasága, Hannában az Áfra házasságába készülő érettség és a „benzineshordó”-természet gyűjtő kacérsága. A konfliktus bújkál, majd előtör, néha csak titkolt sejtelen, másszor kirobbanó szenvedély. Béla és Etelka epizódjában a helyzetkomikumot súrolja, Lóránt és Hanna történetében tragikumba fúl, Barnában és Ágnesben ironiával leplezett keserűség, illetve hittel elfojtott kétség. A konfliktus fortékban és pianókban fejlődik: hol nyíltan színre lép, hol lelki következményeibe húzódik vissza. Innen ered a *Mathiász-panzió* csehovi dramaturgiája: intim hangvétele, búváropatakszerű lírája. A feszültség tragikuma átnő idillbe, a pusztulás az életbe. Az írói logika viszont központozza e bőséget. Hódi Barna és Gróti Ágnes drámájába. Barna lelkéért két asszony verseng: a vér szerinti és a szellemi. Volt felesége a fiai sorsában áll rajta bosszút, mint Julius Caesar szelleme Brutuson. Ágnes viszont menteni akarja. Drámája tükörképe a Barnaénak: akit az érzéki szépség elrabolt tőle, a férfit, az eszme fegyverével akarja visszaszerezni. A *Mathiász-panzió* végeredményben kétfőhősű, ambivalens dráma: a konfliktus valamennyi szála Gróti Ágnes és Hódi Barna szerepkettősében fut össze. Jelképei is, okozói is a fiak drámájának vagy boldogságának. Lóránt és Hanna a Hódi-féle örültség példáját ismétli, Etelka és Béla viszont megmenekül a bukástól, mert a *Mathiász-erkölcs* útját választja. Hódi Barna vérbeli tragikus hős, a Nagy Imrék és Sántha Endrék fajtájából. Gróti Ágnes viszont az író másik alteregója: „küszködő”, a társadalom felé néző „férfi-felével” szemben a kozmikus, „a lét természetéről valló” regényhősnő. A dráma újsága a kettős: férfi és női főszerep. Az epikummal élezett konfliktus, az életrecepttel ellensúlyozott bukás. A dráma és legenda küzdelme.